

VARIEERUMINE *TARVIS*-/*VAJA*- KONSTRUKTSIOONIDES KEELEKONTAKTIDE VALGUSES

LIINA LINDSTRÖM, KRISTEL UIBOAED,
VIRVE-ANNELI VIHMAN

1. Sissejuhatus

Keelekontaktide uurimises on üha enam tähelepanu pälvinud keelte (morfo)süntaktilised sarnastumisnähtused. Selles valdkonnas on eesti keele kontaktide mõju vaadeldud peamiselt seoses kahe keeleliiduga (sks *Sprachbund*): Läänemere keeleliiduga (vt nt Dahl, Koptjevskaja-Tamm 2001) või Euroopa keeleliiduga, millele iseloomulikke nähtusi võetakse enamasti kokku mõiste alla *Euroopa keskmine standard* (*Standard Average European* ehk lühendatult SAE, Haspelmath 2001a; eesti keeles levinud SAE joonte kohta vt Metslang 2009).

Läänemere keeleliitu kuuluvad Läänemere ümbruse keeled, enamasti mainitakse nende keelte hulgas läänemeresoome keeli, vene keelt, balti keeli (läti ja leedu), germaani keeli (eriti rootsi, saksa ja alamsaksa) ja muid piirkonnas kõneldavaid keeli (vt ülevaadet Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001). Läänemere keeleliitu on peetud väga kompleksseks ja keerukaks keeleliseks koosluseks, sest selle sees on täheldatud paljude üksikute keelte vastastikuseid mõjutusi, ent puudub üks domineeriv keel, mis oleks kõiki teisi oluliselt mõjutanud. Nii ei leidu ühtegi isoglossi, mis oleks levinud kõigis keeleliidu keeltes, vaid erinevad isoglossid hõlmavad erinevaid keeli keeleliidu sees, ulatudes sageli ka keeleliidust väljapoole (Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 626, 728–732).

Läänemere keeleliidu sees on ühe tihedate kontaktide alana sageli mainitud keeleliidu idapoolseid keeli, eelkõige eesti, liivi, läti ja vene keelt, mis kuuluvad erinevatesse keelkondadesse ja keelerühmadesse, ent milles esineb palju morfosüntaktilisi kokkulangevusi, st keeltevahelist sarnastumist. Näiteks üheks jooneks, mis seda piirkonda iseloomustab, on peetud kogeja väljendamist daativiga (vene ja läti keeles), millele eesti keeles vastab alal- või alaleütlev käänne (vt Seržant, ilmumas a). Sellist datiiivset kogejat sisaldavad konstruktsioonid on vaatluse all ka käesolevas artiklis. Artiklis vaatleme vajamiskonstruktsioone, milles eesti keeles esineb modaalarverb *tarvis* või *vaja*, kogeja markeeritakse aga adessiivi või allatiiviga. Artikli eesmärk on selgitada vajamiskonstruktsioonides toimunud muutusi ja varieeruvust eesti keeles, võttes arvesse nii keelekontakte kui ka geograafilist varieerumist. Artiklis näitame, et vaadeldavate keelte vastastikused mõjud ei piirdu ainult kogeja väljendamisega, vaid need ilmnevad konstruktsiooni eri osades.

Artiklis on konstruktsioonide varieerumise kirjeldamisel oluline koht murdeandmetel. Asetame tänapäeva eesti keele korpuste andmed murdetaus-tale, st võrdleme murdekorpuse andmetega, seejuures kasutame peamiselt

sagedusandmeid, mis toovad esile tendentse, kuivõrd tüüpiline mingi nähtus mingis piirkonnas on. Keelekontaktide mõju tuleb eriti selgelt esile murdeandmestikus, kus naabrussuhted ja võimalikud kontaktalad on geograafiliselt paremini nähtavad.

Artiklis räägime vajamiskonstruktsioonidest ja konstruktsioonisisesest varieerumisest. Konstruktsioonigrammatikas käsitletakse konstruktsioone kui kinnistunud vormi ja tähenduse kombinatsioone, millel on oma struktuurilised, semantilised või pragmaatilised erijooned (Goldberg 1995: 4; Croft 2001: 18–25; Hilpert 2013: 458). Konstruktsioonid paiknevad leksikoni-süntaksi skaalal, leksikoni ja süntaksi vahel puudub selge piir. Skemaatilisemad konstruktsioonid võivad omakorda koosneda alamkonstruktsioonidest ning erinevad konstruktsioonid võivad olla mitmesugustes hierarhilistes ja pärlussuhetes. Käesolevas artiklis vaadeldavad konstruktsioonid predikaatidega *tarvis/vaja olema* võib jagada vähemalt kaheks erinevaks konstruktsiooniks, mis eristuvad komplementi tüübi ja grammatiseerimise põhjal. Näide 1 esindab konstruktsiooni, mille laiendiks on nimisõna(fraas) ning mis väljendab selle nimisõna(fraasi) referendi puudumist või soovi/vajadust selle järele. Näites 2 on laiendiks infinitiiv ning konstruktsiooni tähendus on modaalne, väljendades osalejasest, osalejavälist või deontilist vajalikkust. Lisaks on võimalik neid predikaate kasutada ka ilma komplementita ning lauselise komplementiga, mis sõltuvalt konkreetsest lausest sarnanevad nende kahe põhikonstruktsiooniga, väljendades kas modaalset või vajadust millegi järele. Konstruktsioonid on morfosüntaktiliste vahendite poolest omavahel selgelt seotud, sest kõigis neis on semantiline kogeja väljendatud alalütleva käändega, samuti kasutatakse neis kõigis koopulat ja modaaladverbi. Modaalne konstruktsioon on tõenäoliselt grammatiseerunud nimisõnalise laiendiga konstruktsiooni põhjal. Koopulaverbina esineb peaaesjalikult *olema*, ent võimalikud on ka piiratud hulk muid üldise tähendusega verbe (*tulema*, *minema*). Seega võime eristada kaht põhikonstruktsiooni, mille ümber on palju varieeruvust.

(1) Mulle/Mul on tarvis/vaja uut arvutit.

(2) Mul on tarvis/vaja tööd teha.

Modaalne konstruktsioon (näide 2) on eesti keeleteaduses pärinud küll oluliselt enam tähelepanu kui nimisõnalise laiendiga konstruktsioon, ent üh-tegi põhjalikumalt käsitlust selle kohta ei ole. Peamiselt mainitakse konstruktsiooni koos muude modaalsuse väljendamise vahenditega (vt nt Uuspõld 1989; Erelt 2013). Mati Erelt (2013) on modaalset konstruktsiooni (nagu näites 2) predikaadiga *tarvis/vaja olema* maininud seoses järgmiste modaalsete tähendustega: a) osalejasest dunaamiline vajalikkus (sisesund), nt *Mul on vaja sööma minna*; b) osalejaväline mittedeontiline vajalikkus ('välistingimused sunnivad tegvussubjekti midagi tegema'), nt *Neil oli vaja lahkuda, sest tuul hakkas tõusma*; c) osalejaväline deontiline vajalikkus (kohustus, 'keegi autoriteet kohustab tegevussubjekti midagi tegema'), nt *Teil on vaja ~ vajalik / tarvis ~ tarvilik homme ise kohal olla* (Erelt 2013: 110–113). Käesolevas artiklis jäävad erinevad modaalsed kasutused siiski tähelepanu fookusest kõrvale. Põhitähelepanu on suunatud konstruktsiooni eri osade varieerumisele ning keelekontaktide osale selles.

Vaadeldavad vajamiskonstruktsioonid koosnevad mitmest osast: kogejust, modaaladverbist *tarvis* või *vaja*, koopulana toimivast verbist, laiendist ehk komplementist, milleks võib olla kas nimisõna(fraas), infinitiiv või kõrvallause. Enamik neid osi võib tekstis ka puududa, üksnes modaaladverb on konstruktsiooni kohustuslik komponent. Kõikidel konstruktsiooni osadel esineb varieerumist. Lühidalt võib varieeruvad osad kokku võtta järgmiselt:

- 1) modaaladverb: *tarvis* või *vaja*;
- 2) kogeja: adessiiv, allatiiv, väljajätt (0);
- 3) koopula: *olema*, *minema*, *tulema*, väljajätt (0);
- 4) komplement: NP, infinitiiv, kõrvallause, väljajätt (0).

Artikkel põhineb kolmel andmestikul:

1) Eesti kirjakeele korpuse ilukirjandustekstid¹ (1990-ndad), millest on otstitud modaaladverbe *tarvis* ja *vaja* võrdsel hulgal, kokku 605 lauset;

2) suulise kõne korpus,² millest on otsitud välja modaaladverbi *tarvis* või *vaja* sisaldavaid lauseid, kokku 358 lauset;

3) eesti murrete korpus,³ millest on otsitud välja modaaladverbi *tarvis* või *vaja* sisaldavaid lauseid (355 lauset). Allikana on kasutatud morfoloogiliselt märgendatud tekste 2013. aasta septembri seisuga. Murdekorpuse andmeid käsitletakse artiklis murdealade kaupa (mitte murrakute kaupa).

Vajadusel oleme pilgu heitnud ka vana kirjakeele korpusesse.⁴

Käesolev uurimus toetub erinevate korpuste sagedusandmetele. Sageduse rolli ja mõju keelenähtuste kujunemisele ja muutumisele on viimastel kümnenditel uuritud üsna palju (vt nt Arppe jt 2010; Divjak, Gries 2012; Gries, Divjak 2012). Sageduse olulisust keelesüsteemi kirjeldamisel on rõhutanud just kasutuspõhised keelekäsitlused (Barlow, Kemmer 2000; Bybee 2010) ja on leitud, et sageduse mõjud ilmnevad keelesüsteemi igal tasandil (Bod jt 2003: 10). Sagedusandmete olulisust on rõhutatud ka keele varieerumise ja muutumise kontekstis (Bod jt 2003: 3). Vormi ja tähenduse ehk konstruktsiooni muutumist (aga ka varieerumist) võib uurida konstruktsiooni eri variantide või selle komponentide sagedusandmete kaudu (Hilpert 2013: 459).

Sageduse rolli on rõhutatud ka murdesüntaksialastes töödes: süntaktilist varieerumist on üldiselt peetud nähtuseks, mille kohta ei saa sageli teha selgeid kategooriaalseid eristusi (nähtus x esineb, y mitte), vaid pigem saab eristada tüüpilist ebatüüpilisest sageduse põhjal (Kortmann 2010). On leitud, et tekstisagedused peegeldavad keeletaju paremini kui traditsiooniliselt dialektoloogias kasutatavad atlasandmestikud (Szmrecsanyi 2013: 4). Sageduse olulisust on rõhutatud ka seoses keelekontaktidega: sageli osutab just sagedus, et mingi nähtus on piirkondlikult determineeritud, ja kuigi nähtust võib esineda laiemalt, on ta väljaspool vaadeldavat kontaktide ala oluliselt väiksema kasutussagedusega (vt Koptjevskaja-Tamm, Wälchli 2001: 627).

Artikli järgnevates osades keskendume varieerumisele vajamiskonstruktsioonide eri osades: 2. osas modaaladverbide *tarvis* ja *vaja* valikule, 3. osas vaatleme nimisõnalise laiendi käände varieerumist, 4. osas koopulaverbi valikut ning koopula ellipsit, 5. osas kogeja käände varieerumist.

¹ <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides> (21.VI 2014).

² <http://www.cl.ut.ee/suuline> (21. VI 2014).

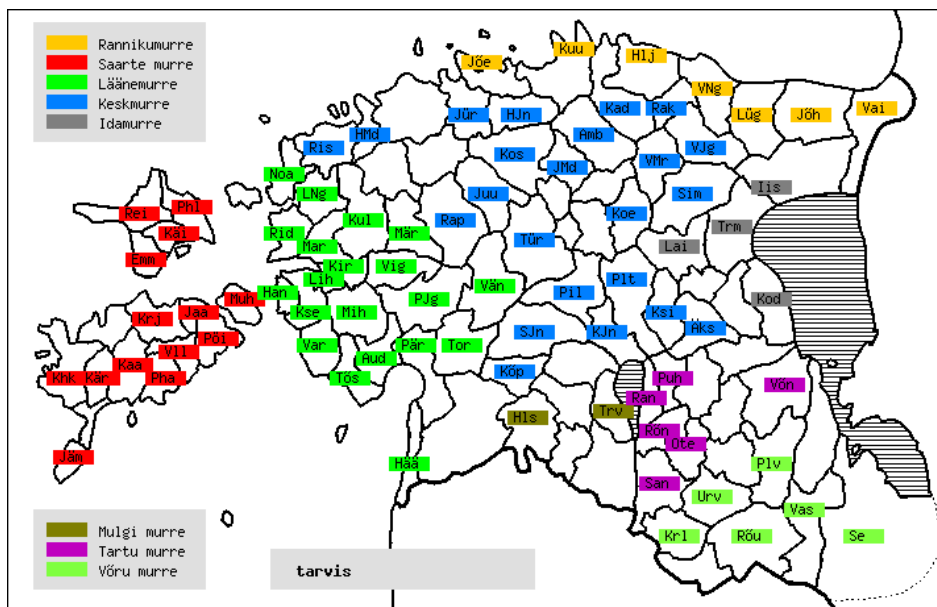
³ <http://www.murre.ut.ee/murdekorpus> (21. VI 2014).

⁴ <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (21.VI 2014).

2. Tarvis või vaja?

Modaaladverbe *tarvis* ja *vaja* on käsitletud sünonüümsetena (vt nt Erelt 2013; Uuspöld 1989) ning mõlemad on tänapäeva eesti keeles kasutusel. Kirjakeele korpusel põhineva sagedussõnastiku⁵ põhjal võib öelda, et *vaja* esineb kirja-keeles 3,5 korda sagedamini kui *tarvis* (seejuures ei ole eristatud *tarvis* kaas-sõnalist kasutust). Suulise kõne korpusel on *vaja* esinemisjuhtumeid ca 10 korda enam kui *tarvis* kasutusjuhtumeid: meie kasutatud andmestikus esines *vaja* 223 korral, *tarvis* 25 korral. Seega eelistatakse tänapäeva eesti keeles selgelt modaaladverbi *vaja*.

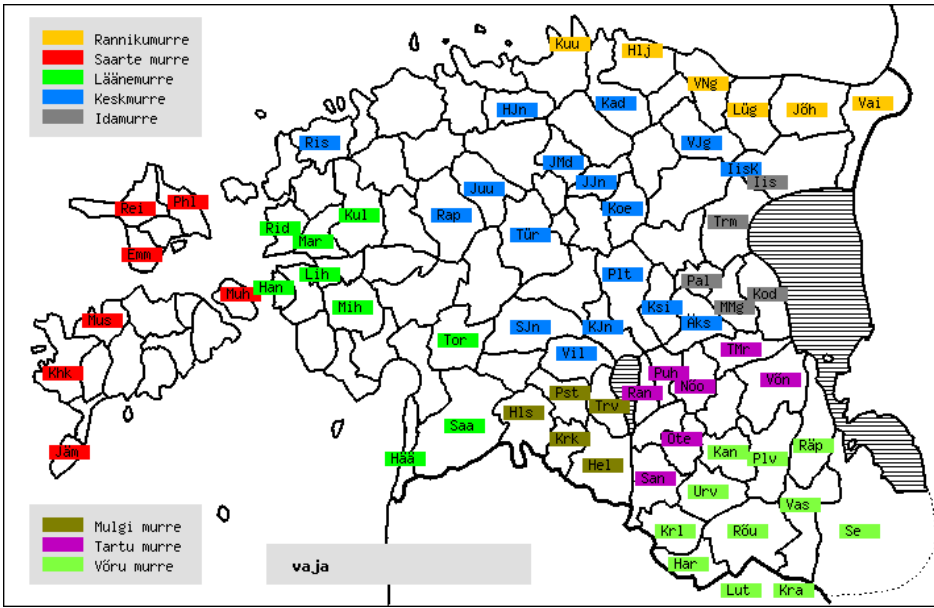
Kui vaatleme *tarvis* ja *vaja* vahekorda eesti murretes, on pilt mitmekisem. Ehkki nii *tarvis* kui *vaja* juhtumeid on murretes registreeritud kogu Eesti alal (vt kaarte 1 ja 2, mis kajastavad *tarvis* ja *vaja* levikut „Väikese murdesõnastiku“ veebiversiooni⁶ põhjal), osutavad korpusel sagedusandmed, et Lõuna- ja Ida-Eestis eelistatakse kasutada pigem modaaladverbi *vaja*, Lääne- ja Põhja-Eestis laiemalt pigem *tarvis*.

Kaart 1. *Tarvis* levik eesti murretes VMS-i põhjal. Kaardil on märgitud kihelkonnad, kus *tarvis* kasutust on registreeritud (värvilisena on kaart VMS-i veebiversioonis).

⁵ <http://www.cl.ut.ee/ressursid/sagedused1> (21. VI 2014).

⁶ <http://www.eki.ee/dict/vms> (21. VI 2014).

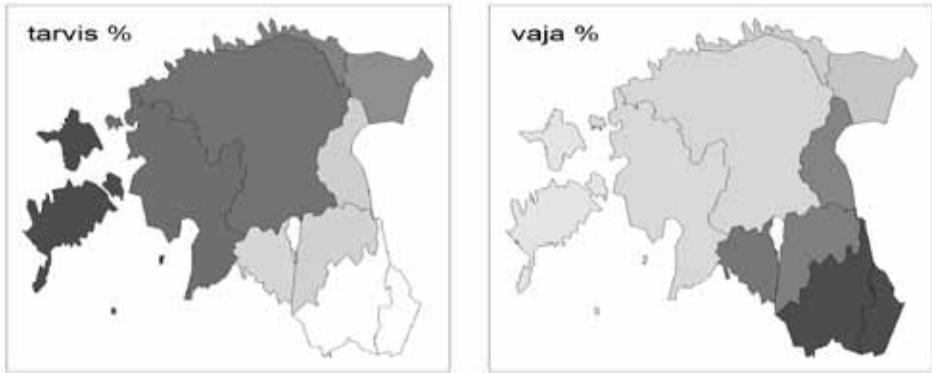
K a a r t 2. *Vaja* levik eesti murretes VMS-i põhjal. Kaardil on märgitud kihelkonnad, kus *vaja* kasutust on registreeritud (värvilisena on kaart VMS-i veebiversioonis).

Sagedusandmed murrete kaupa on esitatud tabelis 1 ja kujutatud kaardil 3. Tabelis 1 on esitatud absoluutsagedused, kaart 3 esitab samad andmed *tarvis* ja *vaja* osakaalu kaudu eri murretes. Tumedamad alad tähistavad suuremat osakaalu ja heledamad vastavalt madalamat osakaalu.

T a b e l 1.

***Tarvis* ja *vaja* esinemissagedus eesti murrete korpuses**

Murre	<i>tarvis</i>	<i>vaja</i>	Kokku
Rannamurre	16	5	21
Idamurre	9	33	42
Saarte	50	1	51
Keskumurre	37	7	44
Mulgi	3	16	19
Kirdemurre	16	7	23
Seto	0	38	38
Tartu	5	20	25
Läänemurre	68	11	79
Võru	0	13	13
Kokku	204	151	355

K a a r t 3. *Tarvis* ja *vaja* sagedus eesti murrete korpuse põhjal. Sagedus on esitatud osakaaluna kõigist *tarvis*-/*vaja*-lausetest.

Mis on sellise ida-lääne vahelise erinevuse taga? Vaatleme järgnevalt mõningaid keeleajaloost teada olevaid fakte ning keelekontaktidega seotut.

„Eesti etümoloogiasõnaraamatu” (Metsmägi jt 2012) põhjal on *tarvis* germaani laensõna, mida kasutatakse enamikus läänemeresoome keeltes, nt vadjaga *tarvis* 'tarvis, vaja'; soome *tarve* 'vajadus, tarvidus, (mitm) tarvikud, tarbed, materjal', *tarvis* 'vajadus, tarvidus'; isuri *tarvis* 'tarvis, vaja'; Aunuse karjala *tarviš*, *tarvis* 'vajadus, tarvidus; tarbe(eseme)d, toidukraam, varustus'; vepsa *tarbiž* 'tarvis, vaja'. Seejuures kasutatakse vähemalt osas neist keeltes (vepsa, vadja, isuri) seda sõna modaalaradverbina nagu eesti keeleski.

Sõna *vaja* on peetud aga vanaks soome-ugri tüveks, millel on vasteid nii liivi, vadjaga, soome, isuri, Aunuse karjala, lüüdi kui ka vepsa keeles, enamasti aga tähenduses 'puudulik' või 'puudu' (Metsmägi jt 2012), nagu tänapäeva eesti keeles sõna *vajaka*. Vaid liivi keeles kasutatakse sõna *vajāg* 'vaja' sarnaselt eesti keelega modaalaradverbina (näide 3).

(3) Mi'nnõn u'm vajāg tõ'rmidi. 'Mul on vaja tõrusid.' (Viitso, Ernštreits 2012)

Läti keeles väljendatakse vajalikkust modaalarverbiga *vajadzēt*, mida kasutatakse sarnaselt eesti predikaadiga *vaja olema*. Erinevus seisneb peamiselt selles, et läti keeles ei ole tegu mitte modaalaradverbiga, vaid 3. pöördes verbivormiga (olevikus: *vajag*). Läti keeles saab predikaati kasutada nii infinitiivi kui ka nimisõnalise laiendiga, nii näiteks on liivi-eesti-läti sõnaraamatus esitatud lause (näide 3) tõlkeks läti keelde lause (4). Ka läti keeles on infinitiiviga konstruktsioon (5) selgelt modaalse tähendusega, väljendades kas dünaamilist või deontilist vajalikkust (Holvoet 2001: 28–32; 2007: 163–164), seega sarnane eesti keelega.

(4) Man vajag zīles. (Viitso, Ernštreits 2012)
 mina:DAT vaja_ole:PRS.3 tōru:PL.ACC
 'Mul on vaja tõrusid.'

(5) Tev vajag dzert tēju bez cukura. (Holvoet 2007: 163)
 sina:DAT vaja_ole:PRS.3 joo:INF tee:ACC ilma suhkur:GEN
 'Sul on vaja juua teed ilma suhkruta. / Sa peaksid jooma teed ilma suhkruta.'

Läti keeles on verbi *vajadzēt* päritolu selgitatud laenuna läänemeresoome keeltest, tõenäoliselt liivi keelest (Kalnača 2013). See on laenatud käändsõnalise (või muutumatu sõnana), ent on hiljem läti keeles verbistunud (Seržant, Bjarnadóttir, ilmumas). Seega näib, et lõuna- ja idapoolsete eesti murrete ning läti keele vahelisi keelekontakte võib pidada kahesuunaliseks: ühelt poolt on läänemeresoome keeled (eesti või tõenäolisemalt liivi) andnud tüve läti verbile *vajadzēt*, teisalt on läti (ja võib-olla ka liivi) keel omakorda tugevdanud lõuna- ja idapoolsemates eesti murretes adverbi *vaja* eelistamist adverbile *tarvis*, kuigi just viimast kasutatakse samas funktsioonis enamikus teistes idapoolsetes läänemeresoome keeltes.

Modaaladverbi *tarvis* kasutamist eesti põhja- ja läänepoolsetes murretes võib pidada üldläänemeresoomeliseks, sest sarnaselt kasutatakse seda ka näiteks vadja (6) ja vepsa keeles (7). Vadja keeles on siiski kasutusel ka *vaja* (8).

(6) lāsivāle on dohtōria tarviz (Heinsoo 2010: 83)

'haigele on arsti tarvis'

(7) tariž libuda (Zaitseva 2001: 106)

'tarvis üles tõusta'

(8) mitä on vajja õsöttii (MK)

'mida on vaja, osteti'

Siiski ei saa välistada võimalust, et modaaladverbi *tarvis* suurema kasutussageduse üheks põhjuseks on kontaktid rootsi keelega, kus samas tähenduses ('vajama') on kasutusel verbid *tarva* ja *tarvas*, sõnaraamatutes enamasti märkega 'vananenud' (Wieselgren jt 1976: 512). Samas ei ole rootsi mõju nii selge ja otsene kui läti keele mõju *vaja* eelistamisel.

Tarvis ja *vaja* suhted vanemas kirjakeeles ei ole päris selged, sest varieerumist esineb juba XVII sajandil Stahli ja Mülleri tekstides (vana kirjakeele korpuse põhjal). Pille Penjam (2008: 206–208) on kolme autori (Georg Mülleri, Heinrich Stahli, Christoph Blume) tekstide põhjal infinitiiviga konstruktsioon käsitledes leidnud, et XVII sajandi kirjakeeles on kümne lausega esindatud vaid *tarvis olema*, seega on põhjust arvata, et modaalses kasutuses on *tarvis (olema)* varem käibel olnud kui *vaja (olema)*. Ka vana kirjakeele korpuse põhjal⁷ ilmneb, et kuigi *vaja* esineb XVII sajandi tekstides, kasutatakse seda vaid nimisõnalise laiendiga, mitte infinitiiviga. Seega näib, et sel perioodil, vähemalt vaadeldud tekstide põhjal, on *vaja* vähem grammatiseerunud (pole siirdunud modaalsesse kasutusse).⁸

Tarvis olema ja *vaja olema* käituvad enamikust muudest eesti keele modaalpredikaatidest erinevalt selle poolest, et nad koosnevad adverbist ja üldise tähendusega (koopula)verbist, milleks enamasti on *olema*. Samas on eesti keeles olemas ka samast tüvest tulenevad verbid *tarvitsema* ja *vajama*. Kui *tarvitsema* toimib modaalverbina (vt Penjam 2011), siis *vajama* ei ole modaalverb, seda ei saa kasutada koos infinitiiviga (**Ma vajan põrandat pesta*). *Vajama* väljendab peamiselt millegi puudumist, puudu olemist, seega kasutusviisi,

⁷ http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Otsi/mrg_paring.htm (21. VI 2014).

⁸ Siinkohal tuleb arvesse võtta, et vana kirjakeele korpuse XVII sajandi tekstid on üli- valdavalt põhjaeestikeelsed, ent murdekorpuse põhjal on *vaja* levinud pigem Lõuna- ja Ida-Eestis.

mis konstruktsioonil *vaja olema* on nimisõnalise laiendiga (*Ma vajan sinu abi* = *Mul on vaja sinu abi*).

Võib küsida, miks kasutatakse eesti keeles vajalikkuse tähistamiseks modaalsust pigem modaalverbidega. Põhjuseks on tõenäoliselt kontaktid vene keelega, kus samas funktsioonis kasutatakse konstruktsiooni *мне надо/нужно* 'mina:DAT vaja', kus *надо* käitub adverbina, ent *нужен/нужна/нужно* enamasti adjektiivina, *нужно* vahel ka adverbina. Modaaladverbide ja modaalsete adjektiivide kasutust on üldiselt peetud idaslaavi keeltele iseloomulikuks, samal ajal kui lääneslaavi keeltes kasutatakse rohkem modaalverbe nagu germaani keeltes (Hansen 2005). Ka idapoolsetele läänemeresoome keeltele on iseloomulik modaaladverbide eelistamine modaalverbidele (Kehayov, Torn-Leesik 2009). Eesti keele *tarvis* ja *vaja* kasutust adverbina võib seega pidada sama nähtuse ilminguks, st tõenäoliselt vene keele mõjuks.

3. Nimisõnalise laiendi kääne

Eesti keeles saab predikaati *tarvis/vaja olema* kasutada nimisõnalise laiendiga. Tänapäeva keeles on nimisõnaline laiend reeglina partitiivis ning konstruktsioon väljendab partitiivis oleva NP puudumist või vajadust selle järele (9–10).

(9) Selleks on tarvis **kedagi palju targemat**. (KK)

(10) kule mul on lapsele **koduõpetajat** vaja. (SK)

Süntaktiliselt on nimisõnalist laiendit peetud subjektiks, nagu ka samas positsioonis asuvad infinitiivi (EKG II: 19–22). Meie vaadeldud materjalis oli nii suulise kõne kui ka kirjakeele korpuse tekstides nimisõnaline laiend eranditult partitiivis. Suulise kõne korpuse lausete hulgas oli üksikuid nominatiivi näiteid küsiv-siduva asesõnaga *mis*, mida kasutatakse siis, kui see seob pealauset *tarvis-/vaja*-konstruktsiooni sisaldava kõrvallausega (nii relatiiv- kui komplementlausega, 11), või kui tegemist on iseseisva küsilausega (12).

(11) me olime me olime selle Dianaga olime rekvisiitorid näiteks, panime kõik need asjad paika enne ja (.) rekvisiidiid **mis** oli etenduses vaja ja siis oli seal (SK)⁹

(12) nii (.) siis **mis** meil veel oleks vaja (SK)

Murretes on varieeruvus suurem. Tabelist 2 võib näha, et nimisõnaline laiend on ka murretes enamasti partitiivis, ent ka nominatiiv on võimalik. Tavalisem on nominatiivi kasutus küsiv-siduva asesõna korral (13), mis tabelis on märgitud veergu *nomQ*.

(13) argid kõik panime peale **miss meitel oli tarvis** (Rid, läänemurre)

⁹ Suulise kõne korpuse ja murdekorpuse näidetes tähistab (.) lühikest pausi, = kokkuhääldust.

Laiendi vorm *tarvis-/vaja*-lausetes eesti murrete korpus

Murre	Laiendita	Infinitiivne laiend	NP laiendina			Kokku
			nominatiiv	nomQ	partitiiv	
Rannamurre	5	5	2	2	7	21
Idamurre	8	23	0	4	7	42
Saarte	10	12	2	3	24	51
Keskmurre	14	11	3	5	11	44
Mulgi	2	8	0	0	9	19
Kirdemurre	6	7	0	2	8	23
Seto	4	25	2	1	6	38
Tartu	8	9	0	0	8	25
Läänemurre	17	26	6	6	24	79
Võru	4	6	0	1	2	13
Kokku	78	132	15	24	106	355

Nominatiivi kasutus ei ole murretes piiratud küsiv-siduva *mis*-iga, vaid seda kasutatakse laiemalt (14–16). Näited on pärit enamasti põhja- ja läänepoolsetest murretest: ranna-, lääne- (14), saarte (15), keskmurdest, aga ka Seto murdest (16).

(14) ja **liigutamene** on tarvis (.) **liigutamene** on täetsa tarvis kohe esimene abinõu on see kui obusel tiirud tule (Vän)

(15) siis oli senna kaa vel **inimene** tarvis (Käi)

(16) tä ütless **ägl'itükk** vaja sinnäq (Põhja-Seto)

Järgnev näide (17) erineb muudest aga selle poolest, et siin on toimunud reanalüüs: infinitiivi juurde kuuluv objekt (*karduled*) on tõlgendatud kogu konstruktsiooni subjektina, sellele osutub ühildumine verbiga (*kartuled olid tarvis*). Näib, et tegu on samalaadse nähtusega, mis on läänepoolsetes murretes toimunud modaalse *tulema*-verbiga ning on mõnevõrra üldkeeleski tuntud (18).

(17) aga õuwes **olid tarvis** aeasigadele **karduled pesta** (Kul)

(18) jahh **need kuprad tulid otsast ära lüüja** ja siis (.) siss said nad likku (Kul)

Nagu öeldud, on nominatiivne nimisõnaline laiend tänapäeva eesti keeles kasutusel vaid küsiv-siduva pronoomeniga konstruktsioonis (11–12). Sellele on kaks võimalikku seletust. Esiteks, tegemist võib olla vene keele mõjuga, sest vene keeles ei eristata elutu referendiga mees- ja keskssoost sõnade ainsuse nominatiivi ja akusatiivi, mõlemal juhul on ka küsisõna *čto* 'mis' samakuju-line. Nii leiame vene keelest lauseid nagu näites (19), kus *čto* akusatiivivorm on langenud kokku nominatiiviga. Ka eesti *mis* võib olla kasutusel *mida* ase-

mel laiemalt, mitte ainult vaadeldavas konstruktsioonis ega ka mitte ainult otseselt vene keele kontaktalaga seotult (vt tabelit 2). Seega on põhjust arvata, et eesti keel kopeerib üldisemalt küsiv-siduva asesõna *mis* puhul vene keele käändesünkretismist tekkinud olukorda ning see pole piiratud vajamiskonstruktsiooniga.

- (19) Čto mne nado? (RNC)¹⁰
 mis.N.ACC mina.DAT vaja
 'Mida mul vaja?'

Teine võimalik seletus on seotud konkreetse konstruktsiooniga: nominatiiv on varem olnud konstruktsioonis üldine. Seda näeme ühelt poolt murdekorpuse näidetest (14–16), teiselt poolt varasematest allikatest, näiteks Wiedemanni sõnaraamatus on näited: *se läheb tarwis, se läks temale tarwis* (Wiedemann 1973: 1240). *Vaja olema* on Wiedemannil esindatud peamiselt tähenduses 'puudu olema' või ka adverbilaadselt tähenduses 'puudu': *mull on waja, hing on waja, rinnad waja, toop on waja*. Seega, kuigi kasutatud pisut teisiti kui tänapäeval, on kõigil juhtudel tegu nominatiiviga.

Nominatiivi-partitiivi varieerumine konstruktsioonis näib olevat siiski pikaajaline, sest varieerumist näeme vana kirjakeele korpuse nii XVII sajandi tekstides¹¹ kui ka XIX sajandi I poole tekstides¹². Nominatiivi varasema laia kasutusala põhjal võib oletada, et *vaja olema* on tekkinud algselt nominatiivse laiendiga ning alles hiljem on hakatud kasutama partitiivi.

Kui vaatleme naaberkeeli, siis varieerumist selles konstruktsioonis leidub mujalgi. Ümbritsevates slaavi ja balti keeltes on komplement kas genitiivis (leedu, vene, ka läti keeles, kuigi arhailisena), nominatiivis (vene lääne- ja põhjapoolsetes murretes) või akusatiivis (läti ja vene keeles).¹³

Vene keeles kasutatakse komplemendina genitiivi (n-õ partitiivgenitiivi: iseseisev genitiivne NP, mis väljendab sageli sarnaselt läänemeresoome keeltega indefiniitset kvantiteeti ning on seotud ka eitusega, vt nt Seržant, ilmu- mas b) (20) ja akusatiivi (21) (Timberlake 2004: 303).

- (20) Voobšče ne nado za èto nikakih deneg. (RNC)
 üldse ei vaja selle eest mitte_mingisugune:PL.GEN raha.PL.GEN
 'Üldse pole vaja selle eest mingit raha.'
- (21) Značit, nado druguju mamu! (RNC)
 tähendab vaja teistsugune.F.SG.ACC ema.F.SG.ACC
 'Tähendab, vaja teistsugust ema!'

Nado esineb vene lääne- ja põhjapoolsetes murretes ka nominatiivse laiendiga, seal on seda peetud läänemeresoome mõjuks (Leinonen 2002), nt *nada sila* (NOM) 'jõudu on vaja', *vypivka* (NOM) *nada* 'napsi on vaja' (Čekmonas 2001: 121).

¹⁰ <http://ruscorpora.ru/en> (21. VI 2014).

¹¹ http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Otsi/mrg_paring.htm (21. VI 2014).

¹² http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Kwic2/vakk_paring19.php?S=waja&C=1000&W=on (21. VI 2014).

¹³ Vene, läti ja leedu keele olukorda on aidanud selgitada Ilja Seržant, läti keele konsultandiks on olnud Ilze Zagorska. Võimalike vigade eest vastutavad siiski autorid.

Vene üldkeeles on tavaline adjektiiv *nužen / nužna / nužno / nužnō* kasutamine, sellisel juhul kasutatakse nominatiivi ning adjektiiv ja nimisõna vahel on ühildumine (22). Ühildumatu *nužno* puhul kasutatakse akusatiivi või partitiivgenitiivi (Ilja Seržant, isiklik teade).

- (22) Mne sročno nužna mašina. (Seržant, isiklik teade)
 mina.DAT kiiresti vajalik:F.NOM auto.F.NOM
 'Mul on kiiresti vaja autot.'

Läti keeles kasutatakse verbi *vajadzēt* tavaliselt akusatiiviga (23). Ka genitiiv on olnud varem kasutusel, ent tänapäeval esineb genitiiv harva ja on arhailise varjundiga (24).

- (23) Tēvam vajag jaunu mašīnu. (Ilze Zagorska, isiklik teade)
 isa:DAT vaja_ole:PRS.3SG uus:F.ACC auto.F.ACC
 'Isal on vaja uut autot.'
- (24) Man vajag naudas (mazliet). (Zagorska, isiklik teade)
 mina.DAT vaja_ole:PRS.3 raha:F.GEN natuke
 'Mul on vaja (natuke) raha.'

Nominatiivi kasutatakse läti keeles eelkõige konstruktsioonis, kus on koo-pula tähendusega 'olema' ja modaalne adjektiiv *vajadzīgs* (25, vrd vene *nužen / nužna / nužno* 22).

- (25) Man ir vajadzīga nauda. (Zagorska, isiklik teade)
 mina.DAT ole:3 vajalik:F.NOM raha.F.NOM
 'Mul on vaja raha.'

Seega kokkuvõttes võib öelda, et naaberkeeltes vene ja läti keeles domineerib akusatiivi kasutamine, ent võimalik on ka genitiiv; sellele lisandub kasutusviis, kus modaalne predikaat on adjektiiv (22, 25) ning laiend nominatiivis.

Mis siis ikkagi selgitab partitiivi kinnistumist konstruktsiooni tänapäeva eesti keeles? Võib oletada, et konstruktsioon on tekkinud nominatiivse laiendiga (*Arst on vaja*), ent partitiivi kasutamist võib täheldada juba XVII sajandi tekstides. Varieerumine on kestnud küllalt pika aja jooksul, nominatiiv oli veel tavaline XIX sajandi keskel ja ka teisel poolel (nagu ilmnes vana kirjakeele korpuse tekstidest ja Wiedemanni sõnaraamatu näidetest), ent juba 1890-ndate aja- ja ilukirjanduskeele korpusest me nominatiivse laiendiga näiteid ei leia (v.a üks *tarvis*-näide: *Nõnda on see kohane ja külma ilmaga nimelt tarvis*). Murdekorpuse näited osutavad, et nominatiivi kasutus oli mingil määral võimalik ka hiljem (salvestused on 1960–1970-ndatest). Muutus on toimunud korraka mõlema modaaladverbiga. Tõenäoliselt on partitiivi üldistumisel konstruktsiooni oluline roll vene ja läti keelel: mõlemas markeeritakse nimisõnalist laiendit akusatiiviga või partitiivgenitiiviga, seega tüüpilise objekti käändega (Mathiassen 1997: 172–174; Timberlake 2004: 172).

Eesti keele vaatepunktist on tegemist konstruktsiooni reanalüüsiga, mille tulemusena nimisõnalist laiendit, mis on olnud lause grammatiline subjekt, on hakatud tõlgendama objektina ning partitiiv kui tüüpiline objekti kääne on konstruktsiooni üldistunud. Kogeda, mis on markeeritud adessiiviga (harvem

allatiiviga), käitub mitmes mõttes subjektitaoliselt (on pea alati elus osaline, pronominaalne, semantiliselt agendilaadne, st tegevussubjekt, kontrollib refleksivatsiooni, nagu lauses *Mul on vaja endale uut autot*, jne) ning on lause esimene argument. Konstruktsiooni teist argumenti hakatakse tõlgendama kui objekti ning kogu konstruktsiooni transitiivselt: kuna esimeses argumentpositsioonis on subjektitunnustega argument, on loomulik alandada teist, tüüpiliselt elutut (mõjutatud, mitteagentiivset) argumenti, et vältida rollide konflikti, milles elutu argument oleks markeeritud kõrgemalt kui elus (adessiivne elus argument *vs.* nominatiivne elutu; vt Hopper, Thompson 1980). Seda tendentsi võib mõjutada *vajama*-verbi paralleel, sest *vajama*-verb on transitiivne ja nõuab objektilt partitiivi (*Ma vajan sinu oskusi*), ent kahe konstruktsiooni tähendus on väga sarnane. Sellise mittekanoonilise subjektiga transitiivse konstruktsiooni teke ei ole iseenesest haruldane, samalaadset nähtust on kirjeldatud näiteks leedu keeles seoses valu väljendavate verbidega (Seržant 2013) ja mujalgi. Selle arengukäigu toimumiseks on eeldus, et kogejat väljendav argument on konstruktsiooni kinnistunud, vähemalt skemaatilisel tasandil. Tänapäeva keele seisukohast näib see nii olevat, ehkki – nagu näeme artikli viimases osas – kogejat sageli konstruktsioonis ei väljendata.

4. Koopula

Konstruktsiooni üheks osaks on koopulaverb, milleks on enamasti *olema*, ent võib olla ka *tulema* ja *minema*. Lisaks võib konstruktsioonis koopulaverb ka puududa. Nagu näeme tabelist 3, on tänapäeva keeles (nii kõne- kui ka kirja- keeles) koopula ellips siiski üsna harv nähtus (näide 26) ning enamasti esineb konstruktsioonis *olema*-verb. Ka *minema* ja *tulema* on üsna vähe kasutusel. *Tulema*-verbiga lauseid oli meie materjalis vaid suulise kõne korpuse tekstides (kolmel korral, näide 27), *minema* on veidi sagedasem ja seda eriti kirja- keeles, kus esines 14 % lausetest (näide 28).

Tabel 3.

Koopulaverbide ja koopula ellipsi esinemissagedus suulise kõne ja kirjakeele korpuse ilukirjandustekstides

Korpus	Verbi ellips	<i>minema</i>	<i>olema</i>	<i>tulema</i>	Kokku
Suuline kõne	10 (4 %)	11 (4 %)	224 (90 %)	3 (1 %)	248 (100 %)
1990. aastate ilukirjandus- tekstid	15 (4 %)	50 (14 %)	292 (82 %)	0	357 (100 %)
Kokku	25 (4 %)	61 (10 %)	516 (85 %)	3 (0 %)	605 (100 %)

- (26) ma=n ehitusteadlane, kui sul **vaja** gerbera juurde puhast vuuki laduda, s=ütle mulle, (.) kohe laon. (SK)
- (27) ja=sis nad hakkavad elektrisüsteeme tegema ja võibolla **tuleb** neid, (0.8) ä releesidki **vaja**=vel=ja ohutulede releesid ja=nii=ja=naa. (SK)
- (28) Ma ei saa oma ametitööd siin metsade taga teha, mul **läheb vaja** linna ja teatrit. (KK)

Ka murretes esineb koopulana *tulema* ja *minema* harva. Verb *tulema* esines murdeandmestikus ainult viis (näide 29) ja *minema* 12 korda (näide 30), seega pole võimalik midagi täpsemat öelda geograafilise distributsiooni kohta, võib ainult nentida fakti, et ühtegi liikumisverbiga konstruktsiooni ei esinenud lõunaeesti murretes (tabel 4).

Tabel 4.

Koopulaverbide ja koopula ellipsi esinemissagedused murrete kaupa

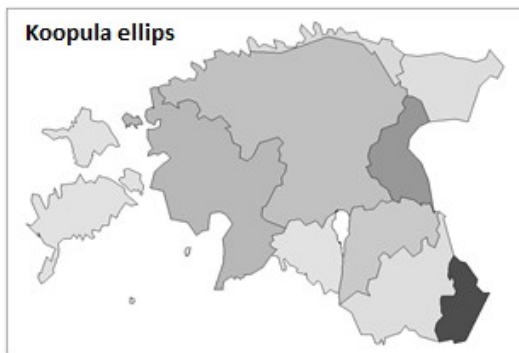
Murre	Verbi ellips	<i>minema</i>	<i>olema</i>	<i>tulema</i>	Kokku
Idamurre	18	0	23	1	43
Keskmurre	9	3	32	0	44
Kirdemurre	3	1	18	1	23
Läänemurre	11	4	61	3	79
Mulgi	2	0	11	0	19
Rannamurre	4	0	17	0	21
Saarte	2	4	45	0	51
Seto	27	0	11	0	38
Tartu	8	0	17	0	25
Võru	3	0	10	0	13
Kokku	87	12	252	5	355

(29) ja siss **tulli** nagu rohkem raha **tarviss** (Hää, läänemurre)

(30) uks on käemapai (.) sealt **läheb** ühtepuhku **tarvis** käija (Amb, keskmurre)

Tulema ja *minema* on kasutusel pea alati nimisõnalise laiendiga lauses, vähemalt tänapäeva keele materjalis ei leidunud näidet, kus neid verbe oleks kasutatud koos infinitiiviga. Infinitiiviga näiteid tuli ka murretes välja vaid kaks (30). Seega näib, et modaalsesse konstruktsiooni on tänapäeva eesti keeles koopulana kinnistunud *olema*, ent ka koopula puudumine on võimalik. Liikumisverbe kasutatakse vaid nimisõnalise laiendiga konstruktsioonis.

Huvitavam on olukord koopula ellipsi osas. Nagu eespool võis näha, esineb koopula ellipsit nii tänapäeva suulise kõne korpuses kui ka ilukirjanduskorpuses 4 % lauses. Murretes on varieeruvus oluliselt suurem. Kaart 4 esitab verbi ellipsi geograafilise sagedusjaotuse eesti murretes käesoleva artikli

K a a r t 4. Verbi ellipsi sagedusjaotus murdeti (tumedamad alad tähistavad suuremat sagedust).

aluseks olevas murdematerjalis. Sagedused on normaliseeritud keskmise korpuse faili suuruse põhjal.¹⁴

Verbi ellips on sagedasem idamurdes (31) ja Seto murdes (32). Kõige vähem on ellipsit saarte murde alal, kus ainult 4 % lausetest esines ilma koopulata – seega on tänapäeva keele andmed kõige sarnasemad saarte murdega.

(31) õl'in kua laps sin (.) nel'lätõiskümne uastane (.) **vaea** kua minnä no kol'mkümend kopkad pääv (Kod, idamurre)

(32) hällü tegijile vai kiigo tegijile jäll **vaja** viis munna anda (Põhja-Seto)

Tulemused osutavad, et koopula ellips on sagedasem aladel, mis on tugevalt kontaktis vene keelega. Idamurde aladel Peipsi ääres on olnud pikaajalised kontaktid vene vanausulistega, kes elavad sellel alal alates XVII sajandist (Čekmonas 2001). Ka Seto alal on pikaajalised kontaktid vene keelega. Kehayov (2009) on leidnud, et koopula ellips *tarvis-/vaja*-konstruktsioonides on tavaline lisaks eesti keelele ka muudes idapoolsetes läänemeresoome keeltes (vepsa, karjala, vadja, liivi) ning see on selgelt venemõjuline (nt vepsa näide 7 eespool). Seda seisukohta toetab ellipsi sagedasem kasutamine otseselt vene keelega kontaktis olnud aladel.

Koopulaverbil võib olla erinevaid grammatilisi funktsioone ning seetõttu võivad koopula esinemist või väljajätu mõjutada ka teised, keelesised tegurid, nagu eitus ja aeg (Kehayov 2009: 143). Murdekorpuse andmed kinnitavad, et nii see tõepoolest on: lisaks koopula sagedasele väljajätule idapoolsemates murretes mõjutab koopula esinemist ka eitus (sellisel juhul on koopula lauses vajalik, 33), ent üllataval kombel mitte aeg: eesti murrete andmed ei kinnita,

¹⁴ Korpused koosnevad tavalistest tekstifailidest. Lähtusime normaliseerimisel eeldusest, et mida suurem on tekstifail, seda rohkem materjali see sisaldab. Normaliseerimine on tehtud korpuse keskmise faili suuruse põhjal 10 000 000 baidi kohta ehk sagedus kirjeldab selle ilmnemist 10 000 000 baidi kohta failis. Arvutusvalem: (nähtuse sagedus ÷ alamkorpuse failide keskmine suurus) x 10 000 000. Täpsemalt vt normaliseerimise kohta Uiboaed 2013: 78, kus normaliseerimisbaasina on baitide asemel kasutatud sõnasagedusi, kuid tehete loogika on täpselt sama.

et minevikuajale viidates oleks koopula kasutamine kohustuslik. Näites 34 on konstruktsiooni kasutatud minevikulises kontekstis (narratiivis, mis on jutustatud minevikuajas), ent sellegipoolest on koopula lausest välja jäetud.

- (33) on kui sul leiba onn **eij õle vaea ahju kütta** leib val'mis muutku anna raha (Trm, idamurre)
 (34) a tä tõi yks tuu ägl'i tarrõ=ja pan'd' ilosahõ sinnäq=puukõsõq=pääle=ja pan'd' kot'i pääle sääd' vanaimäkese=yks ilosahõ magama ni=et **kodo vaja minnäq** (...) tä üt'el' tütrekene tarõ=pääl=omm üt's' väega illos's' kar'p'=et (Põhja-Seto)

5. Kogaja väljendamine

Kogaja on kõnealustes konstruktsioonides markeeritud adessiivi (näide 35) või allatiiviga (36), kuid kogaja väljajätt on samuti üsna tavaline. Kogaja võib olla lausest välja jäetud üldisikulise (geneerilise) kasutuse tulemusena (37), ent konteksti põhjal näeme, et sageli viitab see ka mõnele konkreetsele isikule, kas kõneaktis osalejale või tekstis varem aktiveeritud osalisele (38).

- (35) Pole **meil** sind vaja. (KK)
 (36) „Tekstid meil loomulikult on ja varsti avaldame need ka Rahva Hääles, aga **meile** on vaja originaale, muidu venelased ei taha meid jutule võtta...” (KK)
 (37) Kõikjal oleks vaja peremehe hoolitsevat kätt, mitte nii nagu praegu, et võõrad teevad, võõrad viivad. (KK)
 (38) ja (.) keegi kinkis jõulujõuluks neile triikraua=ja siis nemad mõtsid=et **vaja triikimislauda**, sest aint üks köögilaud väike on=ja see on ka kohe (.) .hh mustade nõude all. (SK)

Tabelis 5 on esitatud info kogaja esinemise kohta konstruktsioonis tänapäeva eesti keele andmete põhjal. Näeme, et nii suulises kõnes kui kirjakeeles on kõige enam kogejata lauseid, suulises pisut rohkem kui kirjalikus. Kui kogaja on markeeritud, on adessiiv oluliselt sagedasem, ja seda eriti suulises kõnes, kus allatiivi esineb väga harva.

Tabel 5.

Kogaja väljendamine suulise kõne korpus ja ilukirjandustekstide korpus

Korpus	Kogejata	Adessiiv	Allatiiv	Kokku
Suuline kõne	152 (61 %)	89 (36 %)	7 (3 %)	248 (100 %)
1990. aastate ilukirjandustekstid	203 (57 %)	116 (32 %)	38 (11 %)	357 (100 %)
Kokku	355 (59 %)	205 (34 %)	45 (7 %)	605 (100 %)

Kui võrrelda neid andmeid murdekorpuse omadega (tabel 6), näeme, et kogaja väljajätu on murretes enam kui suulise kõne korpuses või kirjakeele korpuses (keskmiselt 75 % lausetest on ilma kogejata). Kuigi murretevahelised

erinevused kogeja väljajātu osas näivad suured, ei osutunud kvantitatiivses uurimuses murdeerinevused olulisteks. Kogeja väljajättu murretes mõjutavad suuresti keelesisesed tegurid, nagu komplemendi tüüp: nimisõnalise laiendiga on kogeja väljendamine tõenäolisem kui infinitiiviga konstruktsioonis, st kogeja on tugevamini kinnistunud lausestruktuuri, mille laiendiks on nimisõna (Lindström, Uiboaed, ilmumas). Suulise kõne ja kirjakeele korpuse põhjal tuli lisaks komplemendi tüübile välja ka seos osalejasisesese ja osalejavälise modaalsusega: lausetes, kus on tegu osalejasisesese modaalsusega (kogeja sisemine soov), on kogeja sagedamini eksplitsiitselt väljendatud (Lindström, Vihman, valmimas).

Tabel 6.

Kogeja markeerimine murdekorpuses*

Murre	Kogejata	Adessiiv	Allatiiv	Kokku
Rannamurre	16 76 %	5	0	21
Idamurre	29 69 %	11	2	43
Saarte	38 75 %	13	0	51
Keskmurre	37 84 %	7	0	44
Mulgi	12 63 %	7	0	19
Kirdemurre	15 65 %	7	1	23
Seto	32 84 %	3	3	38
Tartu	15 60 %	3	7	25
Läänemurre	63 80 %	15	1	79
Võru	11 85 %	1	1	13
Kokku	268 75 %	72	15	355

* Kuna adessiivi ja allatiivi esines vähe, ei ole nende osakaalu (%) esitatud.

Kogejat väljendatakse vastavates konstruktsioonides vene ja läti keeles daativiga, nagu võis näha eespool esitatud näidetestki. Eesti (laiemalt läänemeresoome) adessiivset ja allatiivset kogejat peetakse datiiivse kogeja vasteks, sest neid kasutatakse samade semantiliste suhete väljendamiseks kogemise ja modaalsetes konstruktsioonides. Nn datiiivse kogeja strateegia on Euroopa keeltes küllalt tavaline (vt Bossong 1998; Haspelmath 2001b), ent eriti rohkelt leidub neid just vaadeldaval alal: balti, slaavi (eriti idaslaavi) ja läänemeresoome keeltes ning seda on peetud ka Läänemere keeleliidu idapoolsete keelte üheks silmapaistvamaks ühiseks isoglossiks (Seržant, ilmumas a). Kogeja markeerimine vajamiskonstruktsioonides adessiivi või allatiiviga on sama nähtuse ilming. Ka modaalkonstruktsioonide käsitlestes on mainitud läänemeresoome, balti ja slaavi keelte vahelisi sarnasusi modaalse „subjekti” markeerimisel (Kehayov, Torn-Leesik 2009; Hansen 2014). Lisaks daativitaolisele käändemärgistusele on neile keeltele ühine ka kogeja väljajätt modaalsetest konstruktsioonidest (Hansen 2014), näited 39–40.

- (39) Nevajag klauvēt, tas te nav
 NEG:vaja_ole:PRS.3 koputa:INF see siin ole:NEG.PRS.3
 parasts! (läti, Holvoet 2007: 165)
 tavapärane:M.SG.NOM
 'Pole vaja koputada, see pole siin kombeks'
- (40) Nado točno znat', skol'ko vremeni nužno žarit' mjaso, a skol'ko stejki iz pticy.
 (RNC)
 'Vaja täpselt teada, kui palju aega vaja küpsetada liha, kui palju linnufleed.'

Eesti keele seisukohalt on huvitav adessiivi-allatiivi varieerumine, kui-võrd mõlemad on võimalikud. Vene ja läti keeles säärast vaheldust (vähemalt siinkirjutajatele teadaolevalt) ei ole. Nagu näeme tabelitest 5 ja 6, domineerib nii tänapäeva keeles kui ka murretes adessiiv, murretes on allatiivi enam vaid Tartu murdes.

Suulise kõne ja kirjakeele andmete põhjal kerkis esile kaks huvitavat tendentsi: allatiivi kasutati enam indefiniitsete ja küsiv-siduvate asesõnadega (näide 41), adessiivi kasutuse tõenäosust suurendas aga infinitiivse laiendi esinemine (näide 42) (Lindström, Vihman, valmimas). Seega näib, et adessiiv on konstruktsiooni selgelt üldistunud ning modaalses konstruktsioonis pea-aegu ainuvõimalik. Nii saaks näites 42 esitatud lause hoopis teise interpretatsiooni, kui *endal* asemel oleks kasutatud *endale*: allatiiv tähistaks siis pigem stiimulit, mitte kogejat (*pole endale vaja mõelda*). Tavaline on ka olukord, et allatiiviga kaasneb saaja või kasusaaja interpretatsioon, sellele viitab ka näiteks Jaakola (2003) (vrd Jaakola esitatud näiteid 43a ja 43b).

- (41) **kellele** kurat seda vaja läheb. (SK)
 (42) Mis nüüd viga, nüüd pole **endal** vaja enam mõelda, muudkui kuula aga käske ja korraldusi. (KK)
 (43) a. Lapsel on vaja süüa teha.
 b. Lapsele on vaja süüa teha.

Murretes (tabel 6) näeme, et adessiiv on üldistunud suuremas osas Eestist. Selle põhjuseks on adessiivi-allatiivi kokkulangemine läänepoolsetes murretes, mistõttu adessiivi kasutatakse selles piirkonnas ka allatiivi funktsioonis. Adessiivi-allatiivi vastandus on säilinud vaid idapoolsemates murretes. Allatiivi on vaadeldavas materjalis kasutatud aga nii vähe, et saame ainult nentida, et teatud varieeruvus on. Üllataval kombel tõusis materjalist esile Tartu murre, kus oli enam allatiivi kasutamist (44).

- (44) kui **sulle** ädaste tarviss omm siss mine ja võta tu raha (Nõo, Tartu)

Allatiivi kasutamine idapoolsetes murretes just selles konstruktsioonis võib aga viidata ka suuremale vene mõjule: allatiiv on semantiliselt parem vaste vene daativile, mille üks peamisi funktsioone on märkida lisaks kogejale ka saajat (vt nt Janda 2008). Eesti keeles märgitakse saajat peamiselt allatiiviga. Seega võib allatiivi kasutamine konstruktsioonis olla mingil määral vene daativi semantilise välja ülekandmine eesti morfosüntaktilisse struktuuri. Vene keele rolli mõjuandjana kinnitavad ka tugeva vene keele mõju all olnud vadja keele andmed, kus konstruktsioonis kasutatakse samuti allatiivi (eespool näide 6).

6. Kokkuvõte

Artiklis vaatlesime predikaatidega *tarvis/vaja olema* moodustatud konstruktsioonide varieerumist suulise kõne korpuse, kirjakeele 1990-ndate ilukirjanduskorpuse ja eesti murrete korpusest saadud andmete põhjal. Vaadeldud predikaadid moodustavad kaks keskset konstruktsiooni, millest üks on nimisõnalise laiendiga ja tähistab millegi vajamist, puudu olemist, teise laiendiks on aga infinitiiv ning konstruktsioon ise modaalse tähendusega. Konstruktsioone iseloomustab suur varieeruvus, mida mõjutavad ühelt poolt keelesisesed süntaktilised ja semantilised tegurid, teiselt poolt keelevälised tegurid, eelkõige keelekontaktid. Artiklis keskendusime konstruktsioonisisese varieerumise sellele osale, millel oli ilmselt paralleele lähimate naaberkeelte, vene ja läti keelega: modaaladverbide *tarvis* ja *vaja* valikule, nimisõnalise laiendi käändele, koopulaverbi valikule ning koopula ellipsile, kogeja käände varieerumisele. Kõigil neil juhtudel võis märgata paralleelseid arenguid neis keeltes vastavates konstruktsioonides.

Tarvis ja *vaja* valikul on selge seos läti keelega, kus kasutatakse *vajag*-tüve, mis on laenatud läänemeresoome keeltest, tõenäoliselt liivi keelest. Läti keeles aga on see hiljem muutunud iseseisvaks verbiks *vajadzēt*. Läti *vajag* 'on vaja' on omakorda suurendanud eesti lõuna- ja idapoolsetes murretes *vaja* eelistamist modaaladverbile *tarvis*; see ilmneb peamiselt kasutussageduses. Vene keele mõju ilmneb modaaladverbide eelistamisel vaadeldavates konstruktsioonides.

Huvitav on varieerumine nimisõnalise laiendiga konstruktsioonis (*Mul on koera vaja*), kus varasem nominatiiviga märgitud laiend on asendunud partitiivsega. Paralleelid vene ja läti keelega on üsna ilmsed: mõlemas kasutatakse paralleelses konstruktsioonis akusatiivi ja vähemal määral genitiivi, seega märgitakse nimisõnalist laiendit kui objekti. Ka eesti keeles on partitiiv tänapäevaks üldistunud, ehkki veel XIX sajandi I poolel oli nominatiivi-partitiivi varieeruvus suur ning murdekorpuseski oli veel vähesel määral varieeruvust. Partitiivi üldistumine osutab nimisõnalise laiendi reanalüüsile objektiks.

Koopulaverbina kasutatakse vajamiskonstruktsioonides peamiselt *olema*-verbi, vähesel määral ka *tulema*- ja *minema*-verbi. Liikumisverbid on kinnistunud nimisõnalise laiendiga konstruktsiooni, modaalstruktsioonides neid tänapäeva eesti keeles ei kasutata. Koopula ellips on tänapäeva eesti keeles suhteliselt harv nähtus, ent murretes oli selles osas suur varieeruvus: ellips on iseloomulik eelkõige idamurdele ja Seto murdele, seega aladele, mis on otseselt vene keelega kontaktis, samas kui saartel oli ellips haruldane.

Keeltevahelised paralleelid tulevad ilmsiks ka kogeja väljendamisel: vene ja läti keeles kasutatakse kogeja väljendamiseks vaadeldavates konstruktsioonides daativi, millele eesti keeles (ja teistes idapoolsemates läänemeresoome keeltes) vastab adessiiv ja allatiiv. Kõigis vaadeldud keeltes on loomulik ka kogejat üldse mitte väljendada. Vene daativi semantika mõju võib täheldada allatiivi kasutamisel eesti idapoolsetes murretes, kus adessiivi-allatiivi eristus on säilinud, ent see võib olla üldisemalt motiveerinud allatiivse kogeja kasutamist eesti keeles.

Seega näeme, et eesti *tarvis/vaja*-konstruktsioonide ja nende vene- ja läti keelsete vastete vahelised morfosüntaktilised paralleelid on ilmsed. Käesolevas artiklis vaatlesime sarnastumisnähtusi pigem sellest vaatepunktist, kuidas vene ja läti keel võiksid olla mõjutanud eesti keelt, ent selgelt on tegu

kahe- (või enama)suunalise protsessiga, sest läänemeresoome mõju on ilmne ka vene ja läti keele vastavates konstruktsioonides (nt nominatiivi kasutamine nimisõnalisel laiendis vene läänepoolsetes murretes, *vajag*-tüve kasutamine läti keeles).

Keelekontaktide mõju võib olla lokaalsem (seotud mõne konkreetse murdega) või laiem. Käesolevast artiklist nägime, et geograafilise mõõtme lisamine murdekorpuse andmete näol võimaldab oluliselt paremini hinnata muutuste ja varieerumise võimalikku mõjuallikat. Ka sagedusandmete kasutamine õigustab end geograafilise varieerumise ning keelekontaktide analüüsimisel: kuigi nähtus võib olla levinud Eesti alal laiemalt, osutab sagedus, kas tegemist on pigem tüüpilise või ebatüüpilise kasutusmuustriga mingis kindlas piirkonnas ning aitab seega kontakti mõju paremini kaardistada.

Artikkel on valminud projekti „Eesti murrete süntaks” (PUT90) raames koostöös Tartu Ülikooli arengufondi projektiga „Eesti keele morfosüntaks, semantika ja pragmaatika”.

Korpusematerjalid

KK = eesti kirjakeele korpus, <http://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides> (21. VI 2014).

MK = eesti murrete korpus, <http://www.murre.ut.ee/murdekorpus> (21. VI 2014).

RNC = Russian National Corpus, <http://ruscorpora.ru/en> (21. VI 2014).

SK = suulise kõne korpus, <http://www.cl.ut.ee/suuline> (21. VI 2014).

Kirjandus

Arppe, Antti, Gilquin, Gaëtanelle, Glyn n, Dylan, Hilpert, Martin, Zeschel, Arne 2010. Cognitive corpus linguistics: Five points of debate on current theory and methodology. – *Corpora*, kd 5, nr 1, lk 1–27.

Barlow, Michael, Kemmer, Suzanne (toim) 2000. *Usage Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications.

Bod, Rens, Hay, Jennifer, Jannedy, Stefanie 2003. Introduction. – *Probabilistic Linguistics*. Toim Rens Bod, Jennifer Hay, Stefanie Jannedy. Cambridge–Massachusetts–London: The MIT Press, lk 1–10.

Bossong, Georg 1998. Le marquage de l'expérience dans les langues de l'Europe. – *Actance et valence dans les langues de l'Europe*. Toim Jack Feuillet. Berlin: Mouton de Gruyter, lk 259–294.

Bybee, Joan 2010. *Language, Usage, and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Čekmonas, Valeriy 2001. Russian varieties in the southeastern Baltic area: Rural dialects. – *Circum-Baltic Languages*. Kd 1: Past and Present. Toim Östen Dahl, Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, lk 101–136.

Dahl, Östen, Koptjevskaja-Tamm, Maria (toim) 2001. *Circum-Baltic Languages*. Kd 1: Past and Present. Kd 2: Grammar and Typology. (Studies in Language Companion Series 54–55.) Amsterdam: John Benjamins.

- D i v j a k, Dagmar, G r i e s, Stefan Th. (toim) 2012. Frequency Effects in Language Representation. Berlin: de Gruyter.
- EKG II = Mati Ereht, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- E r e h t, Mati 2013. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. (Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4.) Tartu: Tartu Ülikool.
- G o l d b e r g, Adele E. 1995. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure. Chicago: University of Chicago Press.
- G r i e s, Stefan Th., D i v j a k, Dagmar (toim) 2012. Frequency Effects in Language Learning and Processing. Berlin: de Gruyter.
- H a n s e n, Björn 2005. How to measure areal convergence: A case study of contact-induced grammaticalization in the German-Hungarian-Slavonic contact area. – Modality in Slavonic Languages. New Perspectives. Toim B. Hansen, Petr Karlík. München: Verlag Otto Sagner, lk 219–237.
- H a n s e n, Björn 2014. The syntax of modal polyfunctionality revisited: Evidence from the languages of Europe. – Modes of Modality. Modality, Typology, and Universal Grammar. Toim Elisabeth Leiss, Werner Abraham. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 89–126.
- H a s p e l m a t h, Martin 2001a. The European linguistic area: Standard Average European. – Language Typology and Language Universals: An International Handbook. Kd 2. Toim M. Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible. New York: Walter de Gruyter, lk 1492–1510.
- H a s p e l m a t h, Martin 2001b. Non-canonical marking of core arguments in European languages. – Non-canonical Marking of Subjects and Objects. Toim Alexandra Y. Aikhenvald, Robert M. W. Dixon, M. Masayuki Onishi. Amsterdam: John Benjamins, lk 53–83.
- H e i n s o o, Heinike 2010. *Mā ja pūd lēvād, meid eb lē*. The Subject and the Predicate in Votic. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- H i l p e r t, Martin 2013. Corpus-based approaches to constructional change. – The Oxford Handbook of Construction Grammar. Toim Thomas Hoffmann, Graeme Trousdale. Oxford: Oxford University Press, lk 458–475.
- H o l v o e t, Axel 2001. Studies in the Latvian Verb. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- H o l v o e t, Axel 2007. Mood and Modality in Baltic. Krakow: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- H o p p e r, Paul J., T h o m p s o n, Sandra A. 1980. Transitivity in grammar and discourse. – Language, kd 56, nr 2, lk 251–299.
- J a a k o l a, Minna 2003. Kokijarakenteen kontrastointia. – Lähivertailuja 13. Viro ja suomi: kohdekielel kontrastissa. Toim Pirkko Muikku-Werner, Hannu Remes. Joensuu: Joensuun yliopisto, lk 167–177.
- J a n d a, Laura 2008. Transitivity in Russian from a cognitive perspective. – Dina-mičeskie modeli: Slovo. Predloženie. Tekst. Sbornik statej v čest' E. V. Padučevoj. Toim G. Kustova. Moscow: Jazyki slavjanskoj kul'tury, lk 970–988.
- K a l n a č a, Andra 2013. Darbības vārda *vajadzēt* modālā semantika. – Vārds un tā pētīšanas aspekti, kd 17, nr 1. Liepāja: Liepājas Universitāte, lk 80–88.
- K e h a y o v, Petar, T o r n - L e e s i k, Reeli 2009. Modal verbs in Balto-Finnic. – Modals in the Languages of Europe. Toim Björn Hansen, Ferdinand de Haan. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, lk 363–401.

- K e h a y o v, Petar 2009. *Olema*-verbi ellipsisist eesti kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat, nr 54 (2008), lk 107–152.
- K o p t j e v s k a j a - T a m m, Maria, W ä l c h l i, Bernhard 2001. The Circum-Baltic languages. The areal-typological approach. – Circum-Baltic Languages. Kd 2: Grammar and Typology. Toim Östen Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam: John Benjamins, lk 615–750.
- K o r t m a n n, Bernd 2010. Areal variation in syntax. – Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation. Theories and Methods. Toim Peter Auer, Jürgen Erich Schmidt. Berlin–New York: de Gruyter, lk 837–864.
- L e i n o n e n, Marja 2002. Morphosyntactic parallels in North Russian dialects and finno-ugric languages. – Scando-Slavica, kd 48, nr 1, lk 127–146.
- L i n d s t r ö m, Liina, U i b o a e d, Kristel (ilmumas). Syntactic variation in need-constructions in Estonian dialects. Käsikiri.
- L i n d s t r ö m, Liina, V i h m a n, Virve (valmimas). Who needs it? Variation in experiencer marking in Estonian need-constructions. Käsikiri.
- M a t h i a s s e n, Terje 1997. A Short Grammar of Latvian. Slavica Publishers.
- M e t s l a n g, Helle 2009. Estonian grammar between Finnic and SAE: Some comparisons. – Language Typology and Universals, kd 62, nr 1–2, lk 49–71.
- M e t s m ä g i, Iris, S e d r i k, Meeli, S o o s a a r, Sven-Erik 2012. Eesti etümoloogiasõnaraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- P e n j a m, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiiviga konstruktsioonid. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- P e n j a m, Pille 2011. Eesti kirjakeele subjektilised ja adessiivadverbialiga *tarvitsema*-konstruktsioonid. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 505–525.
- S e r ž a n t, Ilja A. 2013. Rise of canonical objecthood by the Lithuanian verbs of pain. – Baltic Linguistics, nr 4, lk 187–211.
- S e r ž a n t, Ilja A. (ilmumas a). Dative experiencer constructions as a Circum-Baltic isogloss. – Contemporary Approaches to Baltic Linguistics. Toim Peter Arkadijev, Axel Holvoet, Björn Wiemer. Berlin–New York: de Gruyter.
- S e r ž a n t, Ilja A. (ilmumas b). Independent (bare) partitive genitive in North Russian. – Contemporary Approaches to Dialectology: The area of North, Northwest Russian and Belarusian vernaculars. (Slavica Bergensia 13.) Toim I. A. Seržant, Björn Wiemer.
- S e r ž a n t, Ilja A., B j a r n a d ó t t i r, Valgerður (ilmumas). Verbalization and non-canonical case marking of some irregular verbs in *-ē- in Baltic and Russian. – Proceedings of the international conference, dedicated to the academian Vladimir Toporov. The Balts and Slavs: Intersections of Spiritual Cultures. Toim Artūras Judžentis, Tatjana Civjan, Maria Zavyalova. Vilnius.
- S z m r e c s a n y i, Benedikt 2013. Grammatical Variation in British English Dialects: A Study in Corpus-Based Dialectometry. Cambridge: Cambridge University Press.
- Z a i t s e v a, Maria 2001. Vepsän kielen lauseoppia. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 241.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- T i m b e r l a k e, Alan 2004. A Reference Grammar of Russian. Cambridge: Cambridge University Press.
- U i b o a e d, Kristel 2013. Verbiühendid eesti murretes. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 34.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Uuspõld, Ellen 1989. Modaalsusest ja modaalsest predikaadist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 468–477.
- Viitso, Tiit-Rein, Ernštreits, Valts 2012. Līvõkiel-ēstikiel-leḗkiel sõnārõntõz. Liivi-eesti-lāti sõnaraamat. Lībiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. Tartu–Rīga. <http://www.murre.ut.ee/liivi> (21. VI 2014).
- VMS = Väike murdesõnastik II. Toim Valdek Pall. Tallinn: Valgus, 1989. <http://www.eki.ee/dict/vms> (5. VIII 2014).
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat = Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Tallinn: Valgus.
- Wieselgren jt 1976 = Rootsi-eesti sõnaraamat. 3. trükk. Toim Per Wieselgren, Paul Ariste, Gustav Suits. Ümber töötanud Herbert Lagman. Uppsala: Soome-Ugri Keelte Instituut.